

*«Είναι εντυπωσιακό ότι, παρά τον τίτλο του, το άρθρο αναφέρεται στους Εβραίους μόνο στις τελευταίες λίγες σελίδες, αφού έχει προηγουμένως αναλύσει πολύ πιο εξαντλητικά τη δομή της ναζιστικής οικονομίας, τις λειτουργίες του νέου κράτους και πάνω απ' όλα την ουσιώδη συνέχεια της ολοκληρωτικής τάξης πραγμάτων με τον αστικό φιλελευθερισμό. Αυτό είναι και το σπουδαιότερο δίδαγμα που επιφυλάσσει η διορατική και ασυμβίβαστη σκέψη του Χορκχάιμερ στους αμήχανους αστούς αντιφασίστες του καιρού του: **Όποιος δεν θέλει να μιλήσει για τον καπιταλισμό δεν πρέπει να μιλάει και για τον φασισμό**».* (από την εισαγωγή)

[...] Τη στιγμή αυτή, έχουμε πραγματικά φτάσει στο σημείο όπου η αρμονία μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία ταυτόχρονα με όλες τις δυνατότητες για μετασχηματισμό της έχουν αποδειχθεί ακριβώς αυταπάτες τις οποίες ανέκαθεν κατήγγελλαν οι επικριτές της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς· τώρα, όπως το είχαν προβλέψει, οι αντιφάσεις της τεχνικής προόδου έχουν προκαλέσει διαρκή οικονομική κρίση, και οι απόγονοι των ελεύθερων επιχειρηματιών δεν μπορούν να διατηρήσουν τις θέσεις τους παρά μόνο χάνοντας τις πολιτικές τους ελευθερίες· τώρα λοιπόν που τα πράγματα έχουν φτάσει εδώ, οι διανοούμενοι που αντιτίθενται στην ολοκληρωτική κοινωνία εξυμνούν εκείνη ακριβώς την κατάσταση στην οποία οφείλεται η έλευσή της και αποποιούνται τη θεωρία που αποκάλυπτε, όσο υπήρχε ακόμα χρόνος, τις κρυφές ρίζες της.

Κανείς δεν μπορεί ν' απαιτήσει από τους πολιτικούς πρόσφυγες να αποκαλύψουν στις καπιταλιστικές χώρες που τους έχουν προσφέρει άσυλο τις ίδιες τις **καπιταλιστικές ρίζες του φασισμού**. Αλλά όποιος δεν θέλει να μιλήσει για τον καπιταλισμό δεν πρέπει επίσης να μιλάει και για τον φασισμό. Οι Άγγλοι οικοδεσπότες σήμερα είναι πολύ πιο ευχαριστημένοι με τους φιλοξενούμενούς τους απ' όσο ήταν ο Φρειδερίκος ο Μέγας με τον φαρμακόγλωσσο Βολταίρο. Δεν πειράζει αν ο ύμνος των διανοουμένων στον φιλελευθερισμό έρχεται πολλές φορές πολύ καθυστερημένα, αφού η μια χώρα μετά την άλλη περνούν στον ολοκληρωτισμό πιο γρήγορα από τον χρόνο που χρειάζονται τα βιβλία τους για να βρουν εκδότες· οι διανοούμενοι δεν έχουν εγκαταλείψει την ελπίδα ότι σε κάποια χώρα η μεταρρύθμιση του δυτικού καπιταλισμού θα προχωρήσει ομαλότερα απ' όσο στη Γερμανία και ότι ξένοι ε άριστες συστάσεις όπως αυτοί οι ίδιοι θα βρουν εν τέλει στον ήλιο μοίρα. Το ολοκληρωτικό καθεστώς, ωστόσο, δεν είναι παρά το προηγούμενο αστικό καθεστώς χωρίς τις αναστολές του. Όπως μερικές φορές οι άνθρωποι γεννώντας εκδηλώνουν τόση κακία όση ανέκαθεν έκρυβαν κατά βάθος, έτσι και η ταξική κυριαρχία στο τέλος της παίρνει τη μορφή της «κοινότητας του λαού» (Volksgemeinschaft). Η θεωρία κατέστρεψε τον μύθο της αρμονίας των συμφερόντων μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου· έδειξε ότι η φιλελεύθερη οικονομία αναπαράγει τις σχέσεις κυριαρχίας μέσω των «ελεύθερων συμβολαίων» που επιβάλλονται εκβιαστικά λόγω των ανισοτήτων της ιδιοκτησίας. Τώρα αυτή η μεσολάβηση έχει καταργηθεί. Ο φασισμός είναι η αλήθεια της σύγχρονης κοινωνίας που η θεωρία είχε εξαρχής συνειδητοποιήσει: **ο φασισμός στερεοποιεί τις ακραίες ταξικές διακρίσεις που παράγει αναπότρεπτα ο νόμος της υπεραξίας**.

Δεν χρειάζεται καμία αναθεώρηση της οικονομικής θεωρίας για να κατανοήσουμε τον φασισμό. Η ίση και δίκαιη ανταλλαγή οδηγήθηκε ως τον παραλογισμό, και αυτός ο παραλογισμός είναι το ολοκληρωτικό καθεστώς. Η μετάβαση από τον φιλελευθερισμό επήλθε με αρκετά λογικό και λιγότερο βίαιο τρόπο απ' όσο η μετάβαση από τον μερκαντιλισμό στο σύστημα του δεκάτου ενάτου αιώνα. Οι ίδιες οικονομικές τάσεις που μέσω του ανταγωνισμού γεννούν μια διαρκή αύξηση της παραγωγικότητας, μεταβλήθηκαν ξαφνικά σε δυνάμεις κοινωνικής αποδιοργάνωσης. Το καύχημα του φιλελευθερισμού, η τεχνολογική ανάπτυξη της βιομηχανίας ως το μη περαιτέρω, καταστρέφει τα ίδια της θα θεμέλια αφού μεγάλα τμήματα του πληθυσμού δεν μπορούν πλέον να πουλήσουν την εργατική τους δύναμη. Η αναπαραγωγή του υπάρχοντος μέσω της αγοράς εργασίας γίνεται αναποτελεσματική. Προηγουμένως η αστική τάξη ήταν αποκεντρωμένη και οι ιδιοκτήτες πολλοί· η επέκταση της επιχείρησης αποτελούσε για κάθε επιχειρηματία προϋπόθεση ώστε ν' αυξήσει το μερίδιό που του αναλογούσε σε κοινωνικό υπερπροϊόν. Χρειαζόταν εργάτες προκειμένου να επικρατήσει στον ανταγωνισμό της αγοράς. Στην περίοδο των μονοπωλίων η επένδυση όλο και περισσότερων νέων κεφαλαίων δεν υπόσχεται πλέον κάποια μεγάλη αύξηση κέρδους. Το πλήθος των εργατών, από τους οποίους προκύπτει η υπεραξία, μειώνεται συγκριτικά με τον μηχανισμό τον οποίο υπηρετεί. Τα πρόσφατα χρόνια, η βιομηχανική παραγωγή υπάρχει μόνον ως προϋπόθεση για το κέρδος, για την επέκταση της κυριαρχίας ατόμων και ομάδων πάνω στην ανθρώπινη εργασία. Η πείνα από μόνη της δεν είναι λόγος για την παραγωγή καταναλωτικών αγαθών. Το να παράγει κάποιος για να ικανοποιήσει επιτακτικές και άλλτες ανάγκες, για τις μάζες των ανέργων, θα αντέβαινε στους νόμους της οικονομίας όσο και της θρησκείας που στηρίζουν από κοινού την τάξη: ο μη εργαζόμενος μήδε εσθιέτω.

Ακόμα και η βιτρίνα της οικονομίας της αγοράς προδίδει την χρεοκοπία της. Οι διαφημιστικές ταμπέλες σε όλες τις χώρες είναι τα λαμπρά της μνημεία. Τα μηνύματά τους είναι γελοία. Μιλάνε στους περαστικούς σε ένα ψεύτικα οικείο ιδίωμα, όπως μιλάνε κάποιοι ελαφρόμυαλοι ενήλικες στα παιδάκια και στα ζώα. Τα πλήθη, σαν τα παιδιά, ξεγελούνται: πιστεύουν ότι σαν ανεξάρτητα υποκείμενα έχουν την ελευθερία να διαλέξουν ό,τι οι ίδιοι θέλουν. Αλλά η εκλογή τους είναι ήδη σε μεγάλο βαθμό υπαγορευμένη. Εδώ και δεκαετίες υπάρχουν χιλιάδες καταναλωτικών προϊόντων που διαφέρουν μόνο στις ετικέτες τους. Η ποικιλία των διαφόρων ποιότητων που αφήνει έκθαμβο τον καταναλωτή υπάρχει μόνο στο χαρτί. Αν η διαφήμιση χαρακτηρίζει πάντα τα faux frais της αστικής εμπορευματικής οικονομίας, παλαιότερα τουλάχιστον είχαν μια θετική λειτουργία ως μέσον για την αύξηση της ζήτησης. Σήμερα ο αγοραστής κολακεύεται με

έναν ιδεολογικό τρόπο που δεν τον πολυπιστεύει. Έχει ήδη μάθει να ερμηνεύει τη διαφήμιση προϊόντων από τις εμπορικές φίρμες ως εθνικά συνθήματα που δεν πρέπει κάποιος να τους εναντιώνεται. Η πειθαρχία στην οποία καλεί η διαφήμιση βρίσκει το αληθινό της πρόσωπο στις φασιστικές χώρες. Στις αφίσες οι άνθρωποι ανακαλύπτουν τι πραγματικά είναι: στρατιώτες. Η διαφήμιση επαληθεύεται. Η αυστηρή κυβερνητική εντολή που σε απειλεί από κάθε τοίχο στη διάρκεια των εκλογών σε ένα ολοκληρωτικό καθεστώς, αντιστοιχεί ακριβέστερα στη σύγχρονη οργάνωση της οικονομίας απ' ό,τι οι μονότονα πολύχρωμοι φωτισμοί στα μεγάλα πολυκαταστήματα και στα κέντρα ψυχαγωγίας.

Τα οικονομικά προγράμματα των καλοπροαίρετων Ευρωπαίων πολιτικών, και όλου του πλήθους των δημοσίων υπαλλήλων που απασχολούν, είναι απατηλά. Στο τελευταίο στάδιο του φιλελευθερισμού, θέλουν να αντισταθμίσουν με κυβερνητικά διατάγματα την αδυναμία της διαλυόμενης οικονομίας της αγοράς να θρέψει τον κόσμο. Μαζί με τους οικονομικά ισχυρούς προσπαθούν να ενθαρρύνουν την οικονομία να παράσχει σε όλους τα προς το ζην· ξεχνούν όμως ότι η απροθυμία για νέες επενδύσεις δεν οφείλεται σε στιγμιαίο καπρίτσιο. Οι βιομήχανοι δεν έχουν καμία όρεξη να λειτουργούν τα εργοστάσιά τους μόνο και μόνο για να βοηθούν, μέσα από τους φόρους που θα αναγκάζονταν να πληρώνουν σε μια αμερόληπτη κυβέρνηση, χρεοκοπημένους αγρότες, άνεργους και άλλα αναξιοπαθόντα στρώματα. Για την τάξη τους μια τέτοια διαδικασία δεν αξίζει τον κόπο. Όσοι φιλοκυβερνητικοί οικονομολόγοι και αν κατηχούν τους επιχειρηματίες πως είναι προς το δικό τους συμφέρον, οι ισχυροί γνωρίζουν καλύτερα τα συμφέροντά τους και έχουν υψηλότερες φιλοδοξίες από μια μεταβατική συγκυρία με απεργίες και οτιδήποτε άλλο χαρακτηρίζει την προλεταριακή πάλη των τάξεων. Οι πολιτικοί οι οποίοι, κατόπιν τούτων, εξακολουθούν να επιδιώκουν έναν φιλελευθερισμό με ανθρώπινο πρόσωπο, παρανοούν θεμελιωδώς τον χαρακτήρα του φιλελευθερισμού. Μπορεί να διαθέτουν αξιοζήλευτη παιδεία και να περιστοιχίζονται από ειδικούς, οι προσπάθειές τους όμως είναι βλακώδεις: ζητούν να καθυποτάξουν στο γενικό πληθυσμό την τάξη εκείνη της οποίας τα ιδιαίτερα συμφέροντα από τη φύση τους αντιμάχονται τα γενικά συμφέροντα. [...]

Οι σχέσεις παραγωγής επικρατούν εις πείσμα των ανθρωπιστικών κυβερνήσεων. Η πρωτοπορία των επιχειρηματικών ενώσεων οικοδομεί τώρα έναν νέο μηχανισμό και οι οπαδοί της παίρνουν στα χέρια τους ολόκληρη της κοινωνική τάξη· ο επιμέρους έλεγχος σε συγκεκριμένα εργοστάσια δίνει τη θέση του στην ολοκληρωτική κυριαρχία των επιμέρους συμφερόντων στο σύνολο του λαού. Τα άτομα υποτάσσονται σε μια νέα πειθαρχία η οποία απειλεί τα θεμέλια της κοινωνικής οργάνωσης. Ο μετασχηματισμός του εξαθλιωμένου ατόμου που αναζητούσε εργασία τον δέκατο ένατο αιώνα σε ενεργό μέλος μιας φασιστικής οργάνωσης θυμίζει την ιστορική σημασία της μεταμόρφωσης του μεσαιωνικού ανεξάρτητου τεχνίτη σε προτεστάντη αστό της Μεταρρύθμισης ή του φτωχού Άγγλου αγρότη σε σύγχρονο βιομηχανικό εργάτη. Εν όψει ενός τόσο ριζικού κλονισμού των κοινωνικών θεμελίων, οι πολιτικοί που επιδιώκουν μια μετριοπαθή πρόοδο εμφανίζονται σχεδόν αντιδραστικοί.

Η αγορά εργασίας αντικαθίσταται από την καταναγκαστική εργασία. Αν μέσα στις τελευταίες δεκαετίες οι άνθρωποι έγιναν από υποκείμενα συμβαλλόμενα σε σχέσεις ανταλλαγής ζητιάνοι και αντικείμενα της κοινωνικής πρόνοιας, τώρα γίνονται άμεσα αντικείμενα κυριαρχίας. Στην προ-φασιστική περίοδο ο άεργος απειλούσε την κοινωνική τάξη. Η μετάβαση σε μια οικονομία που θα ενοποιούσε τα διαχωρισμένα στοιχεία, που θα παρέδιδε στους ανθρώπους τον αδρανή μηχανισμό και τον ανώφελα συσσωρευμένο πλούτο, έμοιαζε αναπόφευκτη στη Γερμανία, και ο παγκόσμιος κίνδυνος του σοσιαλισμού φαινόταν σοβαρός. Οποιοσδήποτε είχε δυνατότητα λόγου στη Δημοκρατία, συστρατευόταν με τους εχθρούς του σοσιαλισμού. Η διακυβέρνηση στηριζόταν στις κοινωνικές παροχές, στους πρώην αποικιακούς υπαλλήλους και σε αντιδραστικούς αξιωματούχους. Τα συνδικάτα μεταμορφώθηκαν πρόθυμα από όργανα της ταξικής πάλης σε υπαλλήλους του κράτους οι οποίοι αναλαμβάνουν τη διανομή της κυβερνητικής ελεημοσύνης, ενσταλάζουν πνεύμα νομιμοφροσύνης στους αποδέκτες και συμμετέχουν στον κοινωνικό έλεγχο. Μια τέτοια βοήθεια, ωστόσο, στα μάτια των ισχυρών ήταν ύποπτη. Από τη στιγμή που το γερμανικό κεφάλαιο υιοθέτησε ιμπεριαλιστική πολιτική, ξεφορτώθηκε την εργατική γραφειοκρατία, πολιτικούς και συνδικάτα, που το είχαν στηρίξει. Παρά τις ειλικρινά έντιμες προθέσεις τους, οι γραφειοκράτες αυτοί δεν μπορούσαν να αρθούν στο ύψος των νέων καταστάσεων. Οι μάζες δεν κινητοποιήθηκαν για τη βελτίωση των βιοτικών τους συνθηκών, ούτε για ψωμί, αλλά για να υπακούν –τέτοιο είναι το έργο του φασιστικού μηχανισμού. Η διακυβέρνηση αποκτά εδώ νέο νόημα. Αντί για υπάλληλους ρουτίνας, χρειάζονται οργανωτές με φαντασία και ανελέητους επόπτες· πρέπει να απομακρυνθούν για τα καλά από τη σαγήνη ιδεολογιών της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Στον όψιμο καπιταλισμό, οι λαοί μεταμορφώνονται πρώτα σε αποδέκτες κοινωνικών παροχών και ύστερα σε πειθαρχημένους οπαδούς [Gefolgschaften].

(* εκδ.Ερασμος, μετάφραση-εισαγωγή: Φ.Τερζάκης) πηγή: <http://wp.me/pyR3u-aDb>

Horkheimer-Adorno (1965)